

КРИВЕЦЬ Н.В.,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник

*Інститут історії України
НАН України*

У сучасній історичній науці на фоні певних успіхів у дослідженні загальних питань історії Української революції 1917-1921 рр. виразно проглядається недостатнє вивчення науковцями історії дипломатії України вказаного історичного періоду, зокрема українсько-німецьких дипломатичних відносин. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в колективній монографії "Нариси з історії дипломатії України", у монографіях М.С.Держалюка, М.Д.Несука¹, у статтях Ф.М.Проданюка, Д.В.Веденеєва, О.І.Лупандіна, П.І.Барвинської, В.Ф.Солдатенка². Однак недостатньо ще досліджені дипломатичні зв'язки України і Німеччини в добу Гетьманату, практично не вивчена діяльність та специфіка української дипломатичної служби в Німеччині вказаного періоду, зокрема посольства Української Держави в Берліні, що й зумовило вибір теми статті.

Уряд гетьмана П.Скоропадського, не зважаючи на складні умови, в яких відбувалось здійснення зовнішньої політики, приділяв чимало уваги міжнародним питанням, налагодженню нормального функціону-

РОЗВИТОК ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З НІМЕЧЧИНОЮ В 1918 РОЦІ

вання дипломатичної служби. Уряду Української Держави дістались у спадщину зовнішньополітичні структури, що знаходилися в стадії формування. Виходячи з нових завдань, що постали перед українською дипломатією, уряд розпочав реорганізацію зовнішньополітичної служби. Відбулася структурна перебудова Міністерства закордонних справ. Довелось заново утворити штати і запросити відповідний персональний склад. Міністерство було поділено на два департаменти: Загальний – директор К.В.Лоський, віце-директор В.Я.Оренчук, і Департамент міжнародних відносин – директор А.І.Яковлев, віце-директор М.Г.Левіцький. Крім того, було створено Канцелярію міністерства. Директором канцелярії став І.І.Мирний. До Загального департаменту, основним завданням якого була організація внутрішньої роботи відомства, входили відділи особового складу та загальних справ, бухгалтерсько-господарчий, юридичний та архівний. Функції керівництва діяльністю закордонних установ було покладено на Департамент міжнародних відносин. Цей департамент включав в себе відділи: дипломатичний, політичний, консульський та преси³.

Спочатку на чолі міністерства закордонних справ був М.Василенко; з 20 травня по 14 листопада 1918 року – відомий історик, громадський і державний діяч Д.І.Дорошенко; з 14 листопада до 14 грудня 1918 р. – Г.О.Афанасьєв⁴. Заступником міністра закордонних справ із 3 травня був призначений О.О.Палтов. На посади членів Ради міністерства були призначені О.О.Ейхельман, О.Я.Шульгін, І.І.Красковський, О.М.Карпінський і М.А.Славинський⁵. Досить швидко вдалося побудувати власну систему дипломатичних представництв. Відповідно до закону про посольства і місії від 14 червня 1918 р. вони поділялися на два розряди: посольства I-го та II-го розряду. Україна була представлена в багатьох державах. Були направлені посольства до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, Румунії. Українські представництва в цих державах були засновані ще Центральною Радою. Пізніше було засновано посольства у Фінляндії, Швейцарії, на Кубані і Дону⁶. Українські дипломатичні місії були вислані також до Скандинавських країн, Франції, Англії та США⁷. На утримання українських посольств лише в країнах Четверного союзу Радою міністрів було асигновано 127 072 тис. карбованців⁸. Українські дипломатичні представництва мали репрезентувати офіційну позицію України перед центральними органами влади країн перебування. До дипломатичної праці було залучено широке коло справді талановитих людей, палких патріотів України. Серед них відомі політичні й громадські діячі – В.Липинський, І.Токаржевський-Карашкевич, Ф.Штейнгель, О.Іванов, В.Драгомирецький, І.Коростовець та ін.⁹.

Зовнішня політика Української Держави здійснювалась у таких основних напрямках: встановлення дипломатичних відносин із країнами

Четверного союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною; вирішення спірних територіальних проблем із сусідніми державами та розвиток відносин з державними утвореннями, що постали на території колишньої Російської імперії; налагодження взаємин з нейтральними державами та Антантою. Важливим зовнішньополітичним питанням, що впливало з умов Брестського мирного договору між більшовицькою Росією та Центральними державами від 3 березня 1918 р., було укладення мирної угоди з Радянською Росією. Згідно із VI статтею цього договору, Радянська Росія зобов'язувалася визнати незалежність України, припинити втручання в її внутрішні справи і в найкоротший строк укласти з нею угоду. 12 червня, після кількомісячних українсько-російських переговорів, було підписано попередню мирну угоду¹⁰. З підписанням остаточного миру радянська делегація зволікала, передбачаючи скору поразку Німеччини.

Пріоритетним напрямком дипломатичних відносин Української Держави були взаємини з Німеччиною та Австро-Угорщиною. І це не випадково. Присутність півмільйонного німецько-австрійського війська в Україні справляло визначальний вплив на внутрішню і зовнішню політику гетьмана П.Скоропадського¹¹. І хоч обидві сторони у своїх діях керувалися власними інтересами, водночас гетьманський уряд, усвідомлюючи себе реальною владою в країні, змушений був не тільки враховувати позицію німецьких представників в Україні, але й миритися з фактами тиску на себе. Міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко писав пізніше, що головним завданням зовнішньої політики України на той час було за допомогою Німеччини, чиї війська знаходяться на території України, швидше стати на власні ноги, а потім вийти з-під її опіки і, добувши повну свободу дій у внутрішній та зовнішній сферах, якнайшвидше позбавитися присутності на українській землі окупаційних військ¹². Стосунки з Німеччиною та Австро-Угорщиною мали свої відмінності, які визначалися різним характером інтересів Берліна і Відня в Україні.

Характер українсько-німецьких стосунків, головним чином, визначався стратегічними інтересами обох держав. Німеччина, яка грала першу роль серед країн Четверного союзу, у цілому підтримуючи незалежність України, всіяко намагалась у той же час утримувати її в орбіті своїх впливів. Прагнучи до послаблення Росії, зокрема шляхом її дезінтеграції, Німеччина відводила одне з головних місць Україні. Саме в Україні німецький уряд вбачав можливу противагу Польщі, а в разі потреби – й Росії, безмежний ринок збуту товарів німецької промисловості та невичерпне джерело сільськогосподарської продукції.

За оцінкою міністра закордонних справ Д.Дорошенка, у німецьких урядових колах взагалі не було єдиної, чітко визначеної лінії політики

щодо України. А якщо вона й існувала, то в дуже невизначеному стані.

Німецькі розрахунки щодо створення самостійної України як способу ослабити велику, сильну Росію, підтримка українського сепаратизму, національного українського відродження – не було заслугою офіційної політики. Для урядових кіл Берліна "Україна була тимчасовою комбінацією, об'єктом для використання її природних багатств: тут можна було пожитись, добути хліба й прогодувати певний контингент війська. Взагалі, це була військова комбінація, вигідна німцям для даного моменту. Розуміється, у всіх цих Муммів, Гренерів, Ярошів та інших керманців німецької політики на Україні не було ніякого "українофільства", допомагаючи будувати нам самостійну Україну, вони ніяк не хотіли, щоб вона була сильною, принаймні в ближчому часі"¹³.

Спочатку Німеччина, надіславши свої війська в Україну і спостерігаючи за розвалом місцевої влади, активно втручалася у внутрішні та зовнішні справи Української держави, перешкоджаючи, зокрема, вирішенню так, як того вимагали національні інтереси, питань Криму, Кубані, Бессарабії, Холмщини, чорноморського флоту, налагодженню дипломатичних відносин навіть з нейтральними країнами, у формуванні армії тощо. Однак, із зміцненням позицій гетьманського режиму і наближенням війни до кінця, Берлін відходить від такої практики і стає на шлях більш коректного поводження щодо внутрішніх та зовнішніх проблем України.

Таким чином, Українська Держава, визначаючи свою політику відносно країн Четвертого союзу, виходила з того, що Німеччина є стратегічним союзником України в будівництві незалежної держави. Гетьманське керівництво намагалося використати силу Берліна для захисту від можливої зовнішньої агресії, виходу на міжнародну арену та зміцнення української державності. Д.Дорошенко у своїх спогадах писав: "Відносини до Німеччини були влітку 1918 року основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування, як держави"¹⁴. На його думку, орієнтація України на Німеччину в здійсненні зовнішньої політики була вигідною для України не лише тому, що перша відіграла провідну роль серед держав Четвертого союзу, а й з огляду на спільність поглядів щодо деяких політичних питань. Зокрема, обидві держави не були зацікавлені в зміцненні Польщі, яка, приєднавши до себе певну частину українських земель у результаті війни могла стати самостійною державою¹⁵.

Українсько-німецькі стосунки розвивалися в межах Брестської мирної угоди, незаперечне дотримання якої було однією з головних вимог, поставлених перед П.Скоропадським під час наради 24 квітня 1918 року в резиденції начальника штабу німецьких військ в Україні генерала Грене-ра¹⁶. 22 травня 1918 року головнокомандуючий німецьких військ в Ук-

раїні фельдмаршал Айхгорн видав наказ, в якому зобов'язав своїх підлеглих протидіяти будь-яким ворожим гетьманському урядові діям і підтримувати гетьмана в його діяльності, який несе повну відповідальність за виконання умов Брестського договору¹⁷. Німців, насамперед, цікавило зобов'язання щодо постачання продовольства й сировини.

У період гетьманату політичні події в Україні отримували достатньо повне висвітлення на сторінках німецькомовної періодики. Так, газети "Berliner Zeitung", "Vossische Zeitung" та інші беззастережно виступали за жорстке дотримання умов Брестського договору. Водночас деякі суттєві досягнення уряду П.Скоропадського, зокрема в галузі освіти і культури, залишалися поза увагою німецької преси, яка нерідко односторонньо висвітлювала ситуацію в Україні.

Певна частина партій Німеччини, зокрема соціал-демократи, негативно ставилися до подій в Україні, пов'язаних з державним переворотом. Депутати німецького парламенту критикували поведінку в ній військового командування в Україні, виступали за послаблення його впливу на формування політики стосовно України і гальмували визнання Німеччиною гетьманського уряду¹⁸. Зрештою 2 червня 1918 року Німеччина офіційно визнала Українську Державу. 8 червня Гетьман П.Скоропадський дав обід у своєму палаці в честь фельдмаршала Г. Айхгорна і в його особі висловив подяку німецькому народові і армії "за щире допомогу втримати самостійність України"¹⁹. 24 липня Німеччина ратифікувала Брестський мирний договір. 14 червня мирний договір було затверджено окремим законом гетьмана П.Скоропадського.

24 липня 1918 р. у Відні відбувся обмін ратифікаційними грамотами між німецькими і українськими дипломатичними представниками стосовно мирного договору з Центральними державами та додаткового договору між Україною та Німеччиною, укладених у Брест-Литовську. Протокол про обмін ратифікаційними актами було підписано: з боку Української Держави українським послом у Відні В.Липинським, з боку Німецької Держави послом Німеччини у Відні принцем Вільгельмом Штольберг-Вернігорде²⁰.

Послом Німеччини в Україні німецький уряд призначив барона Мумма фон Шварценштайна, радником посольства – графа Берхена, військовим аташе – полковника Штольценберга, представником німецького уряду при особі гетьмана – майора графа Альвенслебена. Характеризуючи німецьких військових і цивільних представників в Україні, Д.Дорошенко у своїх спогадах писав, що німецький уряд, мов навмисне, вислав до Києва людей, що не мали про Україну та її відносини з іншими країнами аніякісного поняття, не цікавились нею й дивилися на справу української державності звисока. Барон Мумм, як людина стара й бувала, ще якось умів поводитись. Але граф Берхем (радник по-

сольства) у своєму поведженні доходив просто до нечемності й нахабства. Тоді як люди, що були знайомі з українською справою й ставились до неї прихильно, просто не допускалися в Україну²¹.

Відносини між німецькою армією і українцями продовжували залишатися напруженими, їх обтяжували своїми діями німецькі власті, які намагалися контролювати діяльність центрального українського уряду та місцевої адміністрації, втручаючись у внутрішні справи, що не відповідало характеру українсько-німецьких взаємин згідно з Брестським договором.

Німецькі представники намагались впливати і на персональний склад міністерства закордонних справ. Наприклад, призначення на посаду міністра закордонних справ Д.Дорошенка дуже стурбувало німців, і граф Альвенслебен (представник німецького уряду при особі гетьмана) просив П.Скоропадського не призначати його. Після цього Дорошенку довелося мати розмову з Муммом і запевняти його, що він не збирається проводити ворожої політики щодо Німеччини. Як зазначав Дорошенко, очевидно його діяльність у Галичині в деяких колах оцінювалось як "австрофільство"²².

Архівні матеріали засвідчують, що до міністерства закордонних справ України надходило багато скарг від різних міністерств і відомств, зокрема, міністерства торгу і промисловості, військового міністерства, міністерства шляхів тощо про порушення з боку німецького військового командування при вивезенні сировини і продовольства з України. Міністр закордонних справ неодноразово звертався до німецького посла барона Мумма з проханням звернути увагу на "самовільні і незаконні вчинки німецьких військ і вжити заходи для їх ліквідації і недопущення на майбутнє"²². У листі від 22 червня 1918 року Д.Дорошенко до дипломатичного представника Німецької держави писав: "До Міністерства надходять скарги, що німецькі війська реквізують лісні матеріали в Мозирському, Річицькому та Пінському повітах. Ці матеріали були заготовлені на потреби державних залізниць. З огляду на те, що згадані лісоматеріали представляють велику вартість для Української Держави і в даний час при будівництві залізниць потреба в них є вкрай велика, МЗС звертається до Вас з проханням не відмовити вжити заходів з метою припинення реквізицій німецькими військами згаданих лісних матеріалів"²⁴.

Українська Держава свої зв'язки з німецькими урядовими колами підтримувала через свої дипломатичні представництва: посольство України в Берліні та українські консульства. Новий уряд дуже ретельно підбирав кандидатури на ключові посади в представництвах Української Держави за кордоном. Ці посади крім відданості українській справі та ґрунтовної європейської освіти потребували від претендентів ще й неабиякого таланту. Тимчасово, замість О. Севрюка, обов'язки

представника УД в Німеччині виконував О.Козій – секретар українського дипломатичного представництва в Берліні²⁵.

У червні 1918 р. П.Скоропадський у листі до німецького імператора Вільгельма II писав, що після того, як Україна увійшла в коло суверенних держав і гетьманський уряд був визнаний урядом Німеччини, "завданням моїм стало встановлення безпосередніх і тривалих дипломатичних зносин з Німецькою державою. З цією метою вирішив я надати баронові Ф. Штейнгелю особливо почесне доручення бути Надзвичайним Послаником і Уповноваженим міністром Української Держави при Вашій Величності"²⁵. П.Скоропадський висловив у листі сподівання, що видатні здібності барона Штейнгеля і його непохитна відданість інтересам Української Держави є запорукою того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі налагодження доброзичливих взаємин України з Німецькою Державою і що він "виявить себе достойним довір'я Вашої Величності"²⁷.

Федір Рудольфович Штейнгель – відомий громадський діяч, колишній член I-ої Державної Думи, почесний суддя Луцького повіту, заступник голови Українського наукового товариства в Києві, засновник історико-етнографічного музею Волині. Ф.Р.Штейнгель народився 1870 р. на Волині. Закінчив природничий факультет Київського університету²⁸.

На думку Д.І.Дорошенка, кандидатура барона Ф.Р.Штейнгеля, людини, яка свою прихильність до української національної справи засвідчила кількома роками громадської й культурно-національної діяльності, була найбільш підходящою для роботи в посольстві, спрямованої на підняття престижу українського представництва в Берліні, що було дуже важливо з огляду на тодішні українсько-німецькі відносини і поступове перенесення центру ваги у відносинах з Німеччиною з Києва до Берліна, з метою послаблення впливів німецьких військових та цивільних представників у Києві і встановлення безпосередніх зв'язків із центральним німецьким урядом, з головним командуванням і з самою особою імператора Вільгельма II для вирішення всього спектра питань двосторонніх взаємин²⁹. І це, у значній мірі, вдалося Ф.Штейнгелю. "За найцінніше в Ф.Р.Штейнгелі, – зазначав Дорошенко, – я вважав його ідеальну громадську чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідку, на жаль, у нас постать справжнього джентльмена"³⁰. Проте, слід зауважити, що Ф.Штейнгель не відразу погодився на пропозицію Д.Дорошенка зайняти посаду посла. Він відверто заявив йому, що, зважаючи на свої федералістські переконання, "він не наважується зайняти пост, який вимагає оборони самостійності держави". Але потім, погодившись в ім'я добра України, Ф.Штейнгель пообіцяв, "що всі сили віддасть на службу самостійній Українській Державі"³¹.

До складу українського посольства в Німеччині, затвердженого в

червні 1918 р. гетьманом П.Скоропадським, крім посла, були призначені: радник Олександр Іванов, старший секретар Іван Товстоліс, секретарі Віктор Ланін, Всеволод Козловський, старші урядовці: Юрій Павлович, Антін Коваленко, молодший урядовець Денис Давидів, перекладач Василь Свінціцький, позаштатний урядовець по вільному найму Моріц Круль, особистий секретар Павло Федоренко, торговельний агент Микола Страдомський³¹. У такому складі дипломатична місія виїхала з Кисва до Берліна 29 червня 1918 року³³.

Українське посольство поселилося у власному, дуже гарному будинку, де могло вільно розмістити всі свої установи. На закупівлю цього будинку український уряд асигнував 920 000 крб.³⁴

Посольство УД в Берліні відносилось до I-го розряду, однак тих грошей, що виділялись, було явно недостатньо, про що свідчать листи Штейнгеля до міністерства закордонних справ. В одному з таких листів він писав до Д.Дорошенка: "Берлінські вищі сфери надзвичайно чутливі до всіх проявів зовнішнього життя тих осіб, котрих вони гадають допустити у своє коло. Ці сфери, безумовно, вимагають виявлення зовнішнього життя в бік блиску й широти в серйозних і витриманих тонах. Рахуючись з надзвичайною дорожнечою життя в Берліні, я вважаю, що кредит у 80 000 крб. на представництво недостатній для всіх потреб життя... А через те я прошу Вас, пане міністре, доложити пану гетьману моє ходатайство про асигнування до 250 000 крб. на придбання меблів для посольського дому і діяльність посольства"³⁵. У жовтні 1918 р. посол знову просив про додаткове асигнування в 50 000 марок, зазначивши, що всі співробітники посольства перебувають у скрутному становищі³⁶.

У вирішенні організаційних питань посол проявив неабияку активність і йому за короткий час перебування в Берліні вдалося зробити багато для завоювання авторитету й поваги в дипломатичних і урядових колах Німеччини. Прибувши до Берліна, Штейнгель уже в перші дні перебування обмінявся офіційними візитами з послами зарубіжних країн, які були представлені в Німеччині. "На всіх тут справило дуже добре враження, – писав посол до Д.І.Дорошенка в листі від 12 липня 1918 року, – що я був у послів усіх держав. Усюди мене зустрічали дуже привітно, цікавилися Україною... Сподіваюсь, що це врешті-решт сприяє якнайшвидшому офіційному визнанню України"³⁷.

Гетьманський уряд, прагнучи досягти міжнародного визнання, вживав заходи щодо налагодження взаємин з нейтральними країнами та країнами Антанти.

Міністр закордонних справ Д.Дорошенко і директор Департаменту міжнародних відносин А.Яковлів 27 липня 1918 року писали Ф.Штейнгелю: "МЗС Української Держави прохає і уповноважує Вас порозумітися з представниками нейтральних держав у Німеччині: Швейцарії, Данії,

Нідерландів, Норвегії та Іспанії і вияснити, яким чином уряд України міг би оповістити ці країни про утворення самостійної Української Держави і одержати від них визнання, а також встановити з ними дипломатичні зносини"³⁸.

Слід сказати, що відносини з нейтральними країнами розвивалися не просто. До таких кроків Української Держави негативно ставилася Німеччина, яка не була зацікавлена в тому, щоб український уряд зближувався з нейтральними державами, а через них – з країнами Антанти. Німеччина контролювала зовнішню політику Української держави і ставила всілякі перепони спробам українських дипломатів зав'язати відносини із цими країнами. Вона побоювалась, що Україна може вийти з-під їх впливу, зблизившись з країнами Антанти. Однак, деякі нейтральні країни вели переговори із Україною про встановлення дипломатичних відносин, окремі мали в Українській Державі консульські служби, але з офіційним визнанням України вони не поспішали, очікуючи остаточного підбиття підсумків світової війни на мирній конференції.

Окремо стояло питання про оперативний поштово-телеграфний зв'язок з міністерством закордонних справ Української Держави, відсутність якого перешкоджала успішному проведенню роботи посольства, налагодженню відповідної служби інформації, що є одним з головних завдань кожного дипломатичного представництва. Про відсутність регулярної інформації з України наголошували члени посольства у своїх листах до міністра закордонних справ. Ось що писав 12 липня 1918 р. у своєму листі до Д.Дорошенка Ф.Штейнгель: "... з моменту мого виїзду з Києва я зовсім позбавлений усякого зв'язку з Українською Державою. Мене зовсім не інформують, а через це утворюється таке становище, що коли хто із складу германського уряду звертається з питанням про стан в Україні в дану хвилину, я можу опинитися в непоправно ніяковому становищі"³⁹. Посол просив відповідного розпорядження міністра "про інформацію по біжучим справам не менш двох разів на тиждень", а також щоб посольству в Берліні висилались усі українські часописи, починаючи з "Державного вісника"⁴⁰. 16 липня 1918 року були встановлені поштово-телеграфні зносини України з Німеччиною, що мали велике значення для діяльності посольства і українських громадян, які перебували в Німеччині і хотіли мати відомості від своїх рідних, а також інформувати їх про себе⁴¹.

У центрі уваги українського посольства в Берліні була проблема військовополонених і біженців. На теренах Німеччини продовжувала залишатися значна кількість полонених українців. За даними військового міністерства Німеччини на початку 1918 р. їх тут перебувало близько 300 тис.⁴².

На адресу українського посольства і особисто посла Української Дер-

жави в Німеччині Ф.Штейнгеля надходило багато листів від військово-полонених, які скаржилися на своє досить тяжке становище в таборах і вимагали від українського уряду вжити заходів для його поліпшення і повернення їх в Україну⁴³.

Архівні джерела свідчать, що аналогічні звернення надходили до міністерства закордонних справ України, військового міністерства інших урядових структур. Ось, приміром, до міністерства ісповідань надійшла заява від Архієпископа Євлогія з проханням про полегшення долі полонених – представників духовенства Волинської Єпархії та 16 членів Почаївської Лаври, які 1915 року перебували в полоні в Німеччині⁴³. 27 червня 1918 р. міністерство ісповідань, у свою чергу, звернулося до міністерства закордонних справ з проханням увійти в зносини з представниками Німеччини в Україні і вжити заходів щодо надання дозволу на повернення представників духовенства до Волинської Єпархії⁴⁵.

Військовополонені українського табору у Ганновер-Мюндені у своїх листах до посла Української Держави в Німеччині скаржилися на вкрай тяжкі побутові умови, душевний і психологічний дискомфорт. "Все можливе ми робимо в нашому становищі, – писали полонені українці, – щоб зберегти решту наших сил для майбутньої праці на користь нашому народові і краєві, але робити це стає все трудніше. Повна відсутність вісток про те, чим і як живе наш народ гнітить нас неймовірно"⁴⁶. Вони неодноразово зверталися до українського посла з проханням прибути до табору особисто, або прислати свого представника, "щоб він на власні очі побачив сумний стан нашого табору, вислухав наші прохання і переказав їх Вам, як захисникові інтересів Української Держави в Німеччині"⁴⁷.

У 1918 році в таборі нараховувалося 550 старшин і 150 козаків⁴⁸. Табір у Ганновер-Мюндені став культурним осередком, в якому полонені офіцери-українці проходили "школу національно-культурної української свідомості". У таборі систематичного читалися лекції з українознавства, історії України, української літератури тощо. Тут працювало 30 лекторів старшин, лекції відвідували біля 400 слухачів. "Маємо вже цілком підготовлених до праці в українських школах учителів. Але з кожним днем робити це стає важче", – зазначали у своїх листах військовополонені⁴⁹.

Військове міністерство України в червні 1918 року направило листа до представника Німецької Держави, дійсного тайного радника д-ра Мумма фон Шварценштайна, в якому наголошувалося, що життєві обставини, в яких приходиться жити полоненим старшинам і козакам-українцям у Німеччині, стають все тяжчі. Щоб якось покращити важке становище полонених як у матеріальному, так і культурному відношенні, військове міністерство просило: 1) видати відповідні розпорядження відносно доставки кореспонденції та посилок в табори; 2) дати дозвіл на те, щоб можна було, під контролем військового міністерства,

пересилати в табори полонених часописи та книжки; 3) видати розпорядження, щоб німецькі компетентні органи не перешкоджали, а навпаки, надавали допомогу при пересилці харчових продуктів для полонених⁵⁰.

Відповідно до звернення військового міністерства Української Держави від 3 липня 1918 р. та міністерства народної освіти від 22 липня 1918 року з питання повернення з Німеччини військовополонених, у першу чергу українських учителів, яких тільки в одному таборі для полонених в Ганновер-Мюндені нараховувалося понад 100 осіб і які були конче потрібні для українських шкіл, міністерство закордонних справ 29 липня 1918 року звернулося до Української військово-санітарної комісії в Німеччині з проханням вжити заходів для, – як зазначалося у зверненні, – "скорішого налагодження цього питання в позитивному плані, тим більше, що Українська Держава потребує зараз освічених працівників"⁵¹.

Слід сказати, що посол Української Держави в Берліні Ф.Штейнгель разом з Українською військово-санітарною комісією в Німеччині в 1918 році докладали чимало зусиль, щоб покращити становище полонених українців і налагодити перетранспортування їх в Україну.

Посольство приділяло увагу студентам з України, які навчалися в Німеччині, а також допомагало в придбанні книжок для українських шкіл та вузів. Так, міністерство закордонних справ Української Держави в жовтні 1918 року звернулося до посла в Німеччині барона Штейнгеля з проханням допомогти вченому секретареві Катеринославського університету, професору І.В.Головинському в справі виклопотання перед німецьким урядом прав на безпосередню закупку наукових видань, підручників для Катеринославського університету у відповідних торговельних фірм і вивозу їх в Україну, у місто Катеринослав⁵².

Співробітниками посольства певна робота була проведена по підготовці офіційних візитів найвищих посадових осіб Української Держави до Німеччини. Гетьмана в той час якраз турбували питання організації армії, проведення земельної реформи, відновлення Чорноморського флоту тощо.

З метою узгодження деяких невіршених питань на місці, а також налагодження дружніх стосунків з урядом Німеччини голова Ради міністрів Української Держави Федір Лизогуб у серпні 1918 року здійснив візит до Берліна. Під час візиту відбулося декілька зустрічей Ф.Лизогуба з державним секретарем закордонних справ фон Гінце⁵³. Цей візит, – як зазначав потім і сам Ф.Лизогуб, – виявився успішним. Він дав змогу значно просунутись у вирішенні деяких питань двосторонніх відносин, зокрема щодо розвитку взаємної торгівлі та надання Німеччиною кредиту. Важливим доробком візиту стало також досягнення домовленості про підтримку Берліном Української Держави у вирішенні спірних територіальних питань із сусідніми державами тощо⁵³. Так, зо-

крема, було обговорено питання про Холмщину. Ф.Лизогуб звернувся до німецького уряду з меморандумом, в якому чітко було сказано про становище на Холмщині і відношення до холмського питання українського уряду. Ці заходи були відповіддю на заяву австрійського посла в Українській Державі графа Форгача від 10 серпня 1918 року, в якій зазначалося, що ратифікація мирного договору з боку Австро-Угорщини задержується через бажання остаточно встановити кордон між Україною і Польщею, причому, на думку австрійського уряду, він має проходити по "природній й історичній межі", а саме – по річці Буг. Український уряд заявив, що ніяк не може погодитись на цю пропозицію, бо проведення кордону по Бугу позбавило б Україну всієї Холмщини, давньої української землі, право на яку було визнано за Україною Брестським договором, ратифікованим Німеччиною, Туреччиною й Болгарією⁵⁵. Німеччина заявила, що вона щодо Холмщини стоїть на позиції додержання положень Брестського договору.

Однак, щодо питання формування української армії та передачі Чорноморського флоту Україні Ф.Лизогубу не вдалося домовитися з німецького стороною. Із цього питання Українська Держава продовжувала вести переговори з представниками країн Четверного союзу. Ще в липні 1918 року уряд Української Держави призначив громадянина України, капітана 1-го рангу Георгія Свірського уповноваженим для ведення переговорів у Берліні з питання повернення Українській Державі Чорноморського флоту. З метою виконання цього завдання Рада міністрів України уповноважила Г.Свірського брати участь у нарадах, конференціях, засіданнях, складати і підписувати заяви й різні документи на переговорах від імені уряду Української Держави. "Надіючись, що п. Свірському цілком удасться оправдати покладене на нього високе довір'я, вручається йому ця уповноважуюча грамота"⁵⁶.

З 4 по 17 вересня 1918 р. на запрошення кайзера Вільгельма II П.Скоропадський з офіційним візитом перебував у Німеччині. Гетьман України зустрічався і мав бесіди з найвищими особами Німеччини. 6 вересня П.Скоропадський був прийнятий імператором Вільгельмом II у замку Вільгельмсгофе біля Касселя, де між ними відбулася тривала розмова. На урочистому прийомі глави двох країн обмінялися промовами. Вільгельм II у своїй промові, зокрема, сказав: "Для мене велика радість вітати Вашу Світлість у Німеччині як представника українського народу і його уряду. Я хочу висловити шире задоволення з того, що дружні стосунки між Україною та Німеччиною знайшли свій вияв у цьому візиті..."⁵⁷. Імператор вручив гетьманові великий хрест ордена Червоного Орла.

Гетьман мав також зустрічі з рейхсканцлером Німеччини графом Гертлінгом, генералом-фельдмаршалом Гінденбургом і генералом Людендорфом, іншими високими посадовими особами.

На переговорах з кайзером і німецьким урядом було порушено широке коло питань. Гетьманові вдалося досягти домовленостей, зокрема, з таких питань: Німеччина обіцяла Україні допомогу у формуванні української армії; гетьман зобов'язався повністю українізувати уряд, а також погодився на проведення демократичних виборів до сейму і скликання його до кінця 1918 р.; було обговорено кримське питання, гетьман домовився з німецькими керівниками про визнання Криму автономною частиною Української Держави; українсько-польські стосунки, а також погоджено питання українсько-російського кордону.

П.Скоропадським у Берліні знову було порушено питання про повернення 35 кораблів Чорноморського флоту, які прибули з Новоросійська до Севастополя в червні 1918 року і були захоплені військовими країн Четвертого союзу. У ході обговорення німецька сторона дійшла згоди на передачу частини флоту Українській Державі. За результатами роботи було передано одного крейсера, 11 міноносців, кілька підводних човнів, 7 лінійних кораблів тощо⁵⁸. Таким чином Україні вдалося сформувати власний флот і зміцнити свої позиції на Чорному морі.

П.Скоропадський був з візитами у послів союзних і нейтральних держав, а також приймав їх в українському посольстві в Німеччині.

Офіційний візит до Берліна гетьмана П.Скоропадського, прийнятого керівниками Німеччини на найвищому рівні, сприяв зростанню міжнародного авторитету України за кордоном. Цей візит справив значний вплив на дипломатів, акредитованих при імператорському дворі, а також і в столиці України. Він, як відмічав Д.Дорошенко, мав на меті виключно інтереси Української Держави, які на той час залежали від добрих відносин з Німеччиною в силу відомих причин. Перебування гетьмана П.Скоропадського в Німеччині з офіційним візитом докладно висвітлювалося на сторінках тогочасної німецькомовної періодики. Зокрема, газети "Kreuzzeitung", "Deutsche Tageszeitung" та інші присвячували значну кількість матеріалів цій події. Як підкреслювалось у виданнях, візит гетьмана – це новий прояв поваги голови Української Держави до німецького народу та його керівництва, і він сприятиме поліпшенню українсько-німецьких відносин у майбутньому.

Певного розвитку набула консульська служба. Згідно з договором, крім посольств у Берліні та Києві, дозволялося створення і функціонування консульських представництв у різних містах. 6 листопада 1918 р. було схвалено новий закон про консульські установи Української Держави. У ньому, зокрема, зазначалося, що консульства, засновані за кордоном, є державними установами, вони надають допомогу по охороні прав і інтересів громадян Української Держави в зарубіжних країнах⁵⁹. Вони поділялися на генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агентства. Із квітня 1918 р. при Українському това-

ристві економістів у Києві діяли курси для осіб з вищою освітою по підготовці кваліфікованих кадрів консульської служби⁶⁰.

Услід за призначенням німецького посла в Україні барона Мумма, у Києві було відкрито генеральне консульство Німеччини – генеральним консулом став фон Тіль⁶¹. Крім цього, в Одесі було засновано німецьке генеральне консульство, у Миколаєві, Катеринославі – віце-консульства, Харкові – консульство. Міністерство закордонних справ Української Держави в листі до німецького представника в Україні барона Мумма повідомляло, що воно визнає і допускає до виконання обов'язків генерального консула в Одесі пана Онессейта, консулів: у Миколаєві – пана Штоббе, Катеринославі – пана Вайдемана, Харкові – пана Краузе⁶².

Одним із важливих питань у діяльності німецьких консульств у південних містах України був захист інтересів своїх співвітчизників. Як відомо, на півдні України впродовж століть проживала велика кількість німців-колоністів. Воєнні дії Першої світової війни, що точилася на території України протягом майже чотирьох років, тяжко позначилися на матеріальному становищі німців-колоністів. Були також обмежені їх права в громадсько-політичному, національно-культурному, економічному розвитку. Чимало проблем виникло у німців-колоністів із прийняттям закону про громадянство України від 11 липня 1918 року, відповідно до якого усім жителям України, які не бажали залишатися її громадянами, потрібно було в місячний термін вийти із українського громадянства⁶³.

Німці-колоністи розглядалися як реальна сила, опора Німеччини в цьому регіоні. Пастор Вінклер, представник німецьких колоній Півдня України в Головному комітеті в Петербурзі, у кінці лютого 1918 р. навіть розробив план створення колонії Крим-Таврія⁶⁴. Ця концепція переслідувала мету створення національної автономії в місцях компактного проживання німців-колоністів.

На думку Вінклера, до цієї колонії потрібно було переселити колоністів, які проживали в інших регіонах колишньої Російської імперії, оскільки тільки при умові компактного проживання на території, яка контролюється Німеччиною, колоністи можуть одержати гарантії безпеки⁶⁵. Правда, керівництво Німеччини відхилило цей проект. Німцям-колоністам було рекомендовано орієнтуватися на уряд Української Держави.

У Німеччині було відкрито генеральне консульство Української Держави в Берліні, консульства – у Франкфурті-на-Майні, Лейпцигу, Гамбурзі, Гданську, Мюнхені, Кенігсберзі; віце-консульства: у Мангені, Золінгені, Штеттіні⁶⁶. Усього, за даними канцелярії МЗС, в Україні в добу гетьманату функціонували консульські установи 22 країн світу⁶⁷. Україна ж заснувала в той час консульства різних типів у 18 країнах⁶⁸.

Із середини жовтня 1918 року, усвідомлюючи неминучість поразки Цен-

тральних держав на чолі з Німеччиною в Першій світовій війні, П.Скоропадський почав шукати шляхи до порозуміння з країнами Антанти. Були вислані місії до Швейцарії та Скандинавських країн і почали формуватися місії до Англії та Франції. У даній ситуації Німеччина заявила, що не має нічого проти налагодження контактів із країнами Антанти.

22 жовтня міністр закордонних справ Д.Дорошенко виїхав до Берліна для вирішення питань залишення німецьких військ в Україні, справи Холмщини, а також про заміну Ф.Штейнгеля на посаді посла, який через хворобу неодноразово просив у своїх листах Дорошенка про демісію. Після вирішення питань у Берліні Дорошенко повинен був прямувати до Швейцарії, щоб у нейтральному Берні, за дорученням П.Скоропадського, провести переговори з представниками Антанти. У Берліні відбулася зустріч Д.Дорошенка з міністром закордонних справ Німеччини Зольфом, який заявив, що "Німеччина не має нічого проти того, щоб Україна сама шукала для себе порятунку перед переможною Антантою, бо тепер Німеччина допомогти Україні не може"⁶⁹. Подібну позицію висловив і австрійський уряд. Оскільки виведення німецьких і австрійських військ з України, внаслідок поразки Центральних держав у війні, ставило під загрозу існування Української Держави, Д.Дорошенку в Берліні було також обіцяно, що німецькі війська залишаться в Україні до сформування української армії. У Берліні, в історичному будинку рейхсканцлерів на Вільгельмштрассе, де колись жив Бісмарк і де відбувався Берлінський Конгрес, Д.Дорошенко мав зустріч з новим канцлером Німеччини принцем М.Баденським, який повторив майже те саме, що і Зольф, "Рятуйтесь, мовляв, самі"⁷⁰. Відбулися також зустрічі з представниками дипломатичного корпусу в Берліні, членами Німецько-українського товариства тощо. Саме в цей час у Німеччині вибухнула революція, імператор Вільгельм II зрікся влади.

Спроби українських дипломатів встановити відносини з державами-переможцями, а також намагання вплинути на них через посередництво нейтральних держав не принесли успіху. Країни Антанти, перебуваючи під впливом ідей відновлення колишньої єдиної Росії без жодних територіальних змін, негативно ставилися до самостійності України, вважаючи її політичною інтригою Німеччини, спрямованою на послаблення Росії, і вимагали об'єднання всіх, протибільшовицьких сил.

Вже в Берні Д.Дорошенко дізнався про обрання нового українського уряду на чолі з С.Гербелем і зміну зовнішньополітичної лінії і що замість нього міністром закордонних справ призначено Г.Афанас'єва. Проголошення нового державного зовнішньополітичного курсу на федерацію з Росією викликало обурення в національно настроєних українських колах, і внаслідок протигетьманського повстання до влади прийшла Директорія УНР.

Аналізуючи в цілому зовнішньополітичну діяльність уряду гетьмана

П.Скоропадського, слід зазначити, що українська дипломатична служба і, зокрема, міністр закордонних справ Д.І.Дорошенко, доклали багато зусиль для налагодження міжнародних зв'язків України.

П.Скоропадський надавав першочергового значення виходу України на міжнародну арену, встановленню дипломатично-консульських зв'язків з іноземними державами, міжнародному визнанню України як незалежної та суверенної держави. Саме це спонукало його до активних зовнішньополітичних дій, у результаті яких Українська Держава здобула визнання й установила дипломатичні відносини з цілим рядом країн.

Найбільш інтенсивними в цей період були українсько-німецькі дипломатичні зв'язки. З візитами у Німеччині побували найвищі посадові особи Української Держави – гетьман П.Скоропадський, голова Ради міністрів Ф.Лизогуб, а також міністр закордонних справ Д.Дорошенко.

Важливе значення в налагодженні двосторонніх дипломатичних відносин відігравали українські дипломатично-консульські установи в Німеччині, зокрема, посольство Української Держави в Берліні.

Міністр закордонних справ Д.Дорошенко у своїх спогадах писав, що в Києві відразу відчули полегшення, коли через голови Муммів і Гренерів стало можливим безпосередньо вести справу з Берліном через посла. "Навіть у самім поводженні й тоні німецьких представників у Києві, – згадував він, – відчувалась уже якась зміна: бо тепер у важніших справах ми звертались до свого посла, а він порушував їх від себе в берлінськiм міністерстві закордонних справ, і Мумм це добре відчував"⁷¹.

На посольство, крім виконання основних службових завдань, покладались обов'язки інформувати урядові кола і громадськість Німеччині про внутрішню і зовнішню політику незалежної України, її економічний потенціал, прагнення українського народу до встановлення миру і рівноправного партнерства. Українські дипломати проводили надзвичайно велику і плідну роботу з надання допомоги громадянам українського походження, військовополоненим і біженцям щодо їх повернення на батьківщину тощо.

ПОСИЛАННЯ

¹ Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. – К., 1998; Несук М.Д. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр. – К., 1999.

² Проданюк Ф.М. Дипломатія держави Гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. – 1992. – № 5; Веденєєв Д.В. З досвіду побудови

- дипломатичної служби України // Розбудова держави. – 1993. – № 3; Лупандін О.І. Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1918 р. // УІЖ. – 1998. – № 2; Барвинська П.І. До питання українсько-німецьких дипломатичних зв'язків у 1918 році // Вопросы германской истории. Сборник научных трудов. Дніпропетровськ, 2001; Солдатенко В.Ф. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П.Скоропадського // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – К., 2002.
- 3 Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України // Розбудова держави. – 1993. – №3. – С.32.
 - 4 Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.327.
 - 5 Див. дет.: Стрельский Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.) / За ред. Л.С. Тупчієнка, В.Г.Циватого. – К., 2000.
 - 6 Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С. 327.
 - 7 Там само. – С. 333-335.
 - 8 ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 236. – Арк. 2.
 - 9 Веденєєв Д. Вказана праця. – С.33.
 - 10 Лупандін О.І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. – К., 1994. – С.9.
 - 11 Проданюк Ф. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. – 1992. – № 5. – С.64.
 - 12 Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. Зб. II, III, IV. – Відень, 1920-1921. – С.50-51.
 - 13 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч.3: Доба Гетьманщини (1918). – Львів, 1923. – С.17, 18.
 - 14 Там само. – С.6.
 - 15 Дорошенко Д. Історія України.(1917-1923 рр.). – Т.2: Українська Гетьманська Держава. 1918 року. – Ужгород, 1930. – С.131.
 - 16 Історія України: нове бачення. – Т.2. – К., 1996. – С.66.
 - 17 Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.141.
 - 18 Vorowsky P. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen. – Lübeck, 1970. – S.43.
 - 19 Нагаєвський І. Вказана праця. – С.143.
 - 20 Державний вісник. – 1918. – № 35. – 15 серпня.
 - 21 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч.3. – С. 7, 18.
 - 22 Там само. – С.7-8.
 - 23 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 22.
 - 24 Там само. – Арк. 92.
 - 25 Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 2.
 - 26 Там само. – Арк. 6.
 - 27 Там само.
 - 28 Там само. – Спр. 99. – Арк. 36.
 - 29 Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. – Т.ІІ. – Ужгород, 1930. – С. 135.
 - 30 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С. 8.
 - 31 Там само.
 - 32 ЦДАВО України. – Ф.3766 – Оп.1. – Спр.98. – Арк.5.
 - 33 Там само. – Спр.99. – Арк.8.
 - 34 Там само. – Спр.46. – Арк.74.
 - 35 Там само. – Спр. 99. – Арк. 19.
 - 36 Там само. – Ф. 3077. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.
 - 37 Там само. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр.1. – Арк. 85.

- 38 Там само. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 2.
 39 Там само. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 8.
 40 Там само.
 41 Там само. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 35.
 42 Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині і Німеччині (1914-1920 рр.). – К., 1999. – С.167.
 43 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 42.
 44 Там само. – Спр. 202. – Арк. 114.
 45 Там само. – Арк. 126.
 46 Там само. – Спр. 102. – Арк. 105.
 47 Там само. – Арк. 106.
 48 Там само. – Арк. 105.
 49 Там само. – Арк. 106.
 50 Там само. – Спр. 202. – Арк. 17.
 51 Там само. – Спр. 194. – Арк. 28.
 52 Там само. – Ф. 3077. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 66.
 53 Барвинська П.І. До питання українсько-німецьких дипломатичних зв'язків у 1918 році // Вопросы германской истории. Сборник научных трудов. – Дніпропетровськ, 2001. – С.217.
 54 Нариси з історії дипломатії України. К., 2001. – С.328.
 55 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 3. – С. 39.
 56 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 16.
 57 Нагаєвський І. Вказана праця. – С.153.
 58 Проданюк Ф. Дипломатія Держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. – 1992. – № 5. – С.67.
 59 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 47.
 60 Веденєєв Д. Вказана праця. – С.33.
 61 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 32.
 62 Там само. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 17,18.
 63 Барвинська П.І. Вказ. праця. – С. 218.
 64 Айсфельд А. Немецкие колонисты Юга Украины в 1917-1918 гг. // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1996. – С.130.
 65 Eisfeld A. Deutsche kolonien an der Wolga 1917-1919 und das Deutsche Reich. Veröffentlichungen des Osteuropa institutes München. Reihe Geschichte. Bd. 53. Wiesbaden, 1985. – S.95.
 66 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 147.
 67 Там само. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 37.
 68 Там само. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 22.
 69 Дорошенко Д. Історія України. – Т.2. – С.147.
 70 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 3. – С. 92.
 71 Там само. – С.9.

Надійшла до редакції 20.05.2004